

Віра Просалова

В оптиці – півстоліття української автобіографістики (рецензія)*

Автобіографічні твори можуть чимало розповісти вдумливого читачеві про їх авторів, їхні смаки, уподобання, зрештою, навіть про добу, яка змушувала письменника обирати ту чи ту модель поведінки, приховувати чи, навпаки, виносити на суд читачів проблеми приватного життя особистості.

Пильна увага сучасників до особистих перипетій яскравих творчих індивідуальностей багатьох із них не лише лякала, а й змушувала ретельно приховувати своє приватне життя від брутального стороннього втручання, призводила до передоручення функцій автора своїм героям. Письменник у цих умовах був змушений писати про себе як про іншого, приписувати свою справжню біографію вигаданому персонажеві, щоб завуалювати від надто допитливих спостерігачів невтішні деталі власного життя, щоб уникнути надмірного смакування читацькою аудиторією чужих життєвих невдач чи родинних негараздів.

«В діалозі з життям важливе не його питання, а наша відповідь», – зазначала Марина Цветаєва. Українські письменники ХХ ст. намагалися знайти відповіді на запитання, які поставали перед ними та їх сучасниками, тому нерідко актуалізували власні життєві колізії, удавалися до осмислення добре знаного, пережитого, саморепрезентації як способу самопізнання та порозуміння інших, адже усвідомлювали, що, тільки пізнавши себе, можна зрозуміти і своїх попередників, і сучасників.

Подібності в життєписі автора та його героїв уже давно привертала увагу дослідників, особливо якщо в художньому творі йшлося про героя-інтелектуала, який повсякчас рефлексує над проблемами національно-культурної ідентичності. Незважаючи на численні спостереження над відтворенням біографічних деталей у художніх творах, глибоких і, головне, системних, побудованих на величезному за обсягом матеріалі досліджень із автобіографічного дискурсу, в українському літературознавстві ще недостатньо, зокрема, якщо врахувати цілий масив автобіографічних текстів, що повернулися в обіг останніми десятиліттями й потребують неупередженого підходу. Монографія Ірини Констанкевич у цьому аспекті не тільки важлива, а і значною мірою підсумкова, адже будується на значному емпіричному (до того ж, недостатньо осмисленому) матеріалі, який складався впродовж більше, ніж півстоліття, і нерідко залишався невідомим вітчизняному читачеві – як, скажімо, творчість Агатангела Кримського чи Докії Гуменної.

Актуальність цієї роботи зумовлена потребою узагальнення різноманітного автобіографічного нарративу першої половини ХХ ст., виявлення нових моделей письменницької саморепрезентації, зіставлення фемінних і маскулінних стратегій автобіографічного письма, з'ясування особливостей модерністських саморепрезентацій українських письменників у контексті засвоєння ними зарубіжного досвіду.

В основу композиції монографії «Українська проза першої половини ХХ ст.: автобіографічний дискурс» покладено проблемно-хронологічний принцип, який дає змогу виокремити ключові моменти автобіографічного нарративу в різні соціокультурні епохи, виявити зв'язок індивідуально-творчих практик із віяннями часу. В монографії обґрунтовано, що автопортретування українських письменників означеного періоду досить різноманітне, позначене подоланням міметичного канону і творенням нового – модерністського, якісно відмінного від попереднього. Ірина Констанкевич зосереджує увагу на автобіографічному нарративі найбільш знакових для першої половини ХХ ст. письменників: Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Агатангела Кримського, Володимира Винниченка, Миколи Хвильового, Володимира Сосюри, Юрія Яновського, Олександра Довженка, Бориса Антоненка-Давидовича, Віктора Петрова-Домонтовича та ін. Цей перелік далеко не вичерпний, проте добре продуманий і належно відрефлектований за проблемним і хронологічним принципами, що дають змогу виявити зміну автобіографічних стратегій упродовж п'яти десятиліть.

При цьому чимало уваги приділяється автобіографічному нарративу письменниць-феміністок – Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Уляни Кравченко, для яких творча діяльність мала психотера-

© Просалова В., 2014

* Констанкевич І. Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс : монографія / Ірина Констанкевич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 420 с.

певтичне значення, давала змогу пізнати себе і проговорити із читачем свої проблеми, таким чином прояснивши їх насамперед для себе, адже, як відомо, пізнаючи себе, можна зрозуміти вчинки інших. В автобіографічному тексті письменниць виявлено різні моделі поведінки: по-перше, осмислення в різних ракурсах одних і тих самих життєвих ситуацій (Ольга Кобилянська); по-друге, уникнення фактографізму, зосередження уваги на колізіях насамперед внутрішнього, а не зовнішнього життя особистості (Уляна Кравченко); по-третє, перевдягання своїх героїв у лаштунки давноминулих епох (Леся Українка). Дослідження досвіду автобіографічного письма дає змогу виявити неповторні ознаки творчих індивідуальностей, тенденцію до урізноманітнення дискурсивної практики митців. Слушним видається спостереження дослідниці про те, що «автобіографія дає найточніше уявлення не про минуле автора, не про те, що він пережив й осмислив, а якраз про людину в момент писання, про її теперішній стан і можливості» (с. 9–10). Ця теза дослідження належно верифікована, що змушує констатувати сумнівність авторки монографії.

Перший розділ монографії Ірини Констанкевич має теоретико-історіографічний характер і присвячений обґрунтуванню проблеми автобіографізму, яка набуває особливого значення в переломні періоди життя країни. У трьох наступних розділах, відповідно, з'ясовуються особливості реалізації автобіографічного дискурсу на початку ХХ ст., у двадцятих-тридцятих і пізніших (сорокових) роках.

Перипетії життя «біографічного» автора (за Михайлом Бахтіним) відбиваються в художніх творах. І нав'язливий травматичний досвід, і дитячі фобії, і випробування, що випали на долю письменника, потребують осмислення, нерідко трансформуються в іншу – художню реальність. У фокусі письменницької уваги – не лише рідні й близькі митця, а і громадські та культурні діячі, увесь спектр суспільно-політичних, психологічних, соціокультурних проблем доби, що хвилювали його сучасників. Життєпис однієї творчої особистості може переростати в біографію цілого покоління, якщо автор через власний суб'єктивний досвід розкриває чи, принаймні, намагається розкрити об'єктивну картину подій.

У двадцятих роках ХХ ст., як зазначено в монографії, складається нова рецептивна модель, зумовлена модернізацією самого адресата. Автобіографічне чи псевдобіографічне письмо уподібнюється в цей час до списку написаних чи прочитаних письменником книжок. Автобіографія, отож, стає історією формування творчої особистості, її манери письма, а автобіографічний нарратив – способом самопізнання, прояснення важливих для самого автора проблем.

Автобіографічна проза у тридцятих роках ХХ ст. втрачає ознаки сповідальності й суб'єктивізму, набирає ознак пристосування до складних соціокультурних обставин. В умовах жорсткої регламентації, що спостерігалася з утвердженням в українській літературі соцреалістичного канону, автобіографічне письмо починало розцінюватися як відхилення від генеральної лінії партії, копірвання у власних проблемах, як звичайнісіньке збочення на «дрібнотем'я», що підтверджує, мовляв, деградацію творчої особистості. Отож, зміна соціокультурної ситуації призвела до маргіналізації, як відзначила Ірина Констанкевич, автобіографічного нарративу.

Беручи до уваги постаті далеко не маргінальні або (з ідеологічних міркувань) вимушено маргінальні, дослідниці в автобіографічному нарративі розрізняє самотворення мистецької індивідуальності, маскування власної сутності чи окремих біографічних деталей, творення фіктивних автобіографій. Страх надто суворого присуду прискіпливої критики змушував письменників-модерністів творити фікційну біографію – для інших. Удавана, показна, вона не мала особливого значення, відзначалася поверховим, лакувальним характером.

У монографії «Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс» виявлено зміну моделей автопортретування, систематизовано багату автобіографістику за півстоліття, простежено тенденцію приховування письменниками небажаних деталей особистого життя, збагачення поезики автобіографічних творів. Книга написана кваліфіковано, зі знанням справи й залученням новітнього термінологічного інструментарію та буде цікавою не лише літературознавцям, а й усім, хто намагається збагнути особливості творчої індивідуальності митця, зрозуміти, як зміна соціокультурних обставин позначалася не лише на авторських життєписах, а і поведінці й навіть долі письменника.

Рецензія надійшла до редколегії
28.11.2014 р.